

*Dr. Ruzsonyi Péter címzetes büntetés-végrehajtási dandártábornok,
tanszékvezető egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Rendészettudományi Kar Büntetés-végrehajtási Tanszék*

A börtön mint veszélyforrás¹

1. Bevezetés

E tanulmányban a börtönök² létezéséből, funkciójából és társadalmi beágyazottságából következő és általuk generált veszélyforrásokat nagy vonalakban tekintjük át. Terjedelmi korlátok miatt csak a két legkarakteresebb rizikófaktorról; a börtönlázadásokról és a fogvatartottakat érő börtönártalmakkal foglalkozunk részletesebben.

2. A börtönvilág néhány sajátossága – Paradigmaváltás

„Szembe kell néznünk azzal a félelmetes ténnyel, hogy a világon jelenleg több mint 10.2 millió embert tartanak bebörtönözve és a fogvatartottak száma folyamatosan növekszik.”³

Roy Walmsley adatai már önmagában ijesztőek és egyben figyelmeztetőek. Szakmai véleményem szerint a létszámnövekedés mellett azonban egy új paradigmaváltás hatásai is érvényesülnek. A börtön ma már nem egy jellemzően statikus intézmény, nem a „holt lelkek”⁴ háza, hanem egy átfogó rendszerbe illeszkedő önálló entitás.⁵ Létszerúsége ugyan törvényekben meghatározott keretek között működik, azonban belső folyamatai csak részben ellenőrizhetőek, illetve irányíthatóak. A börtönre úgy érdemes tekintenünk, mint egy sajátos belső dinamikával rendelkező organizmusra, egy olyan rendszerre, amely folyamatosan fejlődik. Humán alkotórészei (személyi állomány; közreműködő szervezetek, vállalkozások és önkéntesek; fogvatartottak), fizikai valósága (épületek; felszereltség) és működési keretei (jogszabályok; erkölcsi viszonyulás; társadalmi elvárások, stb.) állandóan változnak, ráadásul ezek a faktorok erős és dinamikus hatással vannak egymásra.

¹ Az alább közölt írás az eredetileg a Tanulmányok a „MODERNKORI VESZÉLYEK RENDÉSZETI ASPEKTUSAI” című tudományos konferenciáról, Pécsi Határőr Tudományos Közlemények XVI. Pécs, 2015, 23-33. oldalakon „A börtön mint veszélyforrás” címen publikált tanulmány eredeti változata.

² A tanulmány címében, majd az általános értelmezés során „börtön” alatt a büntetés-végrehajtás intézményrendszerét értem, tehát a kifejezés nem egy konkrét végrehajtási fokozatra utal!

³ Walmsley, Roy: World Prison Population List (tenth edition). International Centre for Prison Studies, London, 2013.

(www.prisonstudies.org)

⁴ Utalás Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij: „A Holtak háza” című könyvére

⁵ Az entitás kifejezést tágabb értelmezés szerint használom. Számomra az a lényeg, hogy valaminek a létszerúségéről van szó.

Tudomásul kell vennünk, hogy a börtönben lejátszódó belső folyamatok, illetve azok „eredményei” több esetben eltérnek, vagy akár szembe is mennek az elvárt és megkívánt tendenciáktól.

A jelen tanulmány szempontjából az igazi kérdés az, hogy ezek a – csak részben kontrollálható – folyamatok a jelen és a jövőbeni börtöneink állapotát és eseményeit mennyire befolyásolhatják negatív módon; a következmények lehetnek-e, illetve milyen mértékben lehetnek kedvezőtlenek, vagy akár veszélyesek? Meggyőződésem, hogy a társadalom egészéhez ezer szálon kapcsolódó modern börtön komoly kockázati tényező; kivédhetetlenül magában hord, illetve megteremthet számtalan veszélyhelyzetet.

A fenti gondolatmenet alapján szinte automatikusa felmerülhet a kérdés: társadalmi szinten nem lenne-e sokkal biztonságosabb, ezért egyszerűbb, ha újra hermetikusan elzárnánk a börtöneinket a külvilágtól; ha a fogvatartottak mozgásterét és tevékenységét minimálisra szorítanánk vissza; vagy egyszerűen szimpla vegetálásra kényszerítenénk őket? Kevesebb lenne a börtönnel összefüggő, illetve a börtönön belül kialakuló veszélyhelyzet? Egész biztosan: igen. Hosszú távon csökkenne a bűnözés és kevesebb lenne a visszaeső elítélt? Egész biztosan: nem!

A börtönök lakóterületi beágyazódásának növelése; a normalizáció, a nyitottság és a felelősség elvének érvényesítése; ezzel együtt a fogvatartottak reintegrációs esélyeinek növelése bizonyítottan kedvező hatással van a társadalmi léptékű bűnmegelőzésre, az általános közbiztonság emelésére és a visszaesés csökkentésére.

Sarkítottan fogalmazva tehát: a fogvatartottak reintegrációjának távlati és eredménybeli sikere érdekében el kell fogadnunk, hogy a börtön sokak számára valós veszélyforrást jelent; és ezzel együtt kell élnünk. Álláspontom szerint ezt a kijelentést alaptételként elfogadhatjuk, azonban hangsúlyozni kell, hogy egyáltalán nem mindegy, hogy ezzel a veszélyforrással hogyan élünk együtt.

3. Nemzetközi kitekintés

A nemzetközi helyzet részletes ismertetése helyett néhány mértékadó szerző, illetve szerzői kollektíva tudományos módszerekkel végzett kutatásának sommás összegzését szeretném beidézni.

Az Amerikai Egyesült Államok büntető igazságügyi rendszerének elemzését a következő ténymegállapítással összegzi Prins:

„Az amerikai büntető igazságszolgáltatás a krízis állapotában van. A lakosság rémült és dühös. A gyakorlati szakemberek kimerültek és frusztráltak.(...) A jelenlegi igazságszolgáltatás költségei hosszútávon elviselhetetlenek.”⁶

⁶ Prins, K.: A State Initiative forward Restorative Justice: The Minnesota Experience. In.: Restorative Justice Press. Monsey, NY. USA. 1996. 493.o. Idézi: Vigh József: A kárhelyreállító igazságszolgáltatás eszközei a hazai büntető igazságszolgáltatás rendszerében. Jogelméleti Szemle, 2003/2

Krason azonos értelmű megállapítása azonban már nem csak általában az igazságügyi területre vonatkozik;

„Az USA büntető igazságügyi rendszere krízis állapotában van. (...) a börtön-büntetés célja teljesen homályos.”⁷

Európai térségünket sok vonatkozásban meghatározó ország, az Egyesült Királyság börtönügyi helyzetét sem tartják kedvezőbbnek a szakemberek. A Cavadino – Dignan – Mair szerzői csoport konkrétan az angliai büntetés-végrehajtás helyzetét elemzi könyvében, és megállapítja, hogy; „a börtönrendszer válságban van”⁸ Álláspontjuk szerint azonban ez nem jelenti azt, hogy a végrehajtási rendszer a totális összeomlás szélén áll. Figyelmeztetnek ugyanakkor arra, hogy a meglévő problémák egymást erősítik és rendszerré állhatnak össze, esetenként veszélyeztetve a működést és nagyszabású krízishelyzetet idézhetnek elő.

Kontinensünk legtöbb országának büntetés-végrehajtási rendszerét elemezve Weinlandt és Stover arra a generális megállapításra jut, hogy;

„a büntetés-végrehajtás általános krízishelyzetben van. Ez alatt a következő destruktív, vagy demoralizáló elemeket kell érteni: túltelítettség, kábítószer-probléma, öngyilkosság, önkárosítás, börtönlázadás, a személyi állomány létszámihiánya, illetve gyors fluktuációja, valamint a fiatal és tapasztalatlan végrehajtói állomány nagy részaránya. Az említett krízis tényezők majdnem mindegyike fennáll régióink összes büntetés-végrehajtási szervezeténél.”⁹

Kis túlzással elmondhatjuk, hogy világszerte megkongatták a vészharangot: figyelmeztetnek a büntető igazságügyi rendszer, azon belül is a büntetés-végrehajtás jelenlegi helyzetéből következő veszélyforrásokra, a kialakult, vagy könnyen kialakuló krízishelyzetre.

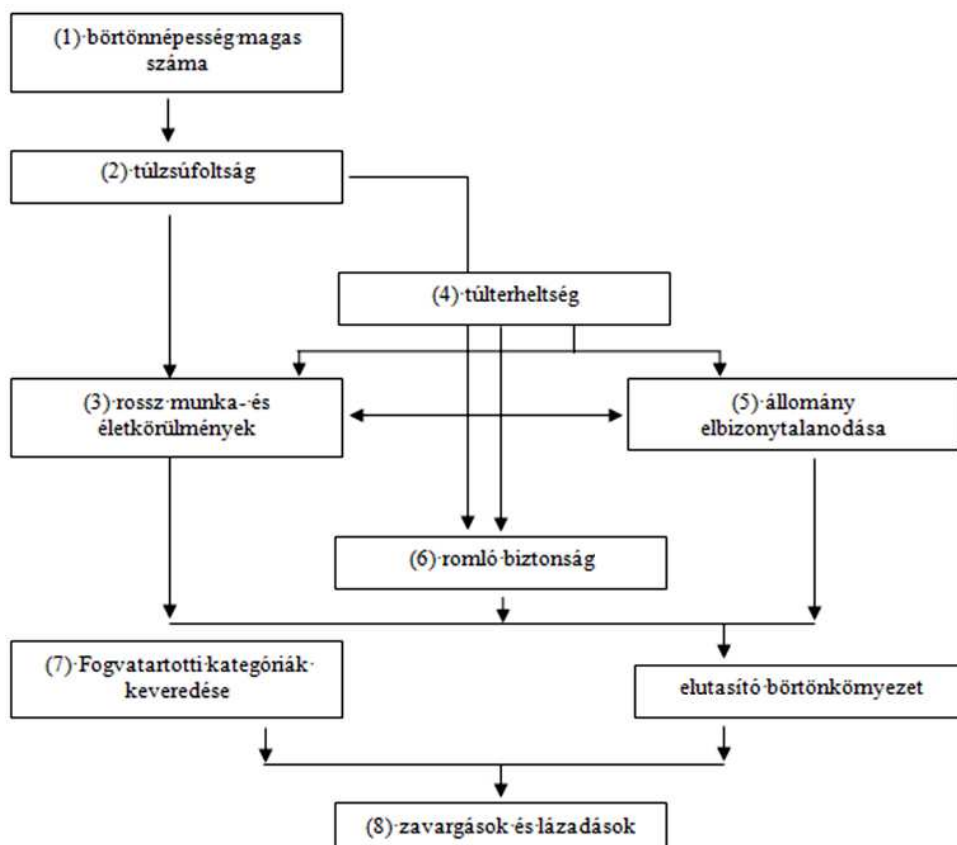
A Cavadino – Dignan – Mair szerzői csoport egy folyamatábrát készített, melyen jól láthatók az egyes krízis-faktorok, illetve azok egymásra gyakorolt hatásirányai.¹⁰

⁷ Krason, M. Stephen: On Our Dysfunctional Criminal Justice System. Crisis Magazine May 1, 2013 (<http://www.crisismagazine.com/2013/on-our-disfunctional-criminal-justice-system>)

⁸ Michael Cavadino – James Dignan – George Mair: The Penal System An Introduction. SAGE: London, 2013. (Fifth edition) 9.o.

⁹ Weinlandt, Caren – Stover, Heino (2008): Final Report on Prevention, Treatment, and Harm Reduction Services in Prison, on Reintegration Services on Release from Prison and Methods to Monitor/Analyse Drug use among Prisoners. Final Report Work Package 5 (Current approaches to monitor/analyse drug use among prisoners April 2008. Drug policy and harm reduction SANCO/2006/C4/02), Directorate General for Health and Consumers. Idézi: Fliegauf Gergely: Mivel foglalkozik a börtöntudomány? Börtönügyi Szemle 2011/4 11-30. o.

¹⁰ Cavadino – Dignan – Mair: i.m. 11. o.

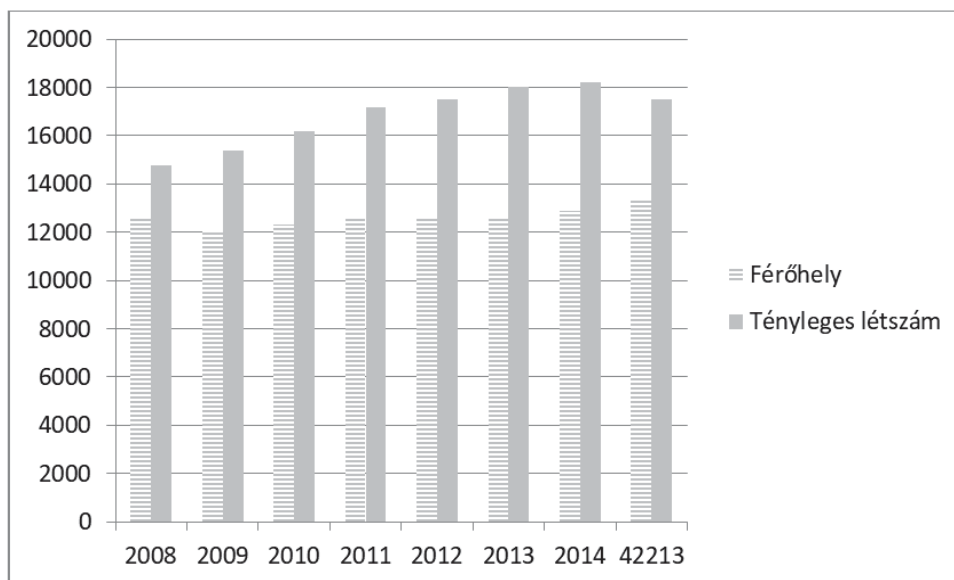

Kézenfekvőnek látszik, hogy megvizsgáljuk a hazai helyzetet az ábrán nevesített rizikófaktorok mentén.

1) Börtönmélesség magas száma

Hazánkban a fogvatartotti létszám alakulására 2014 decemberéig a folyamatos emelkedés volt a jellemző. Ez a trend az idei év elejétől megváltozni látszik. A kézirat lezárásának napján¹¹ a fogvatartotti létszám 17505 fő. Ez az adat 2014 végéhez hasonlítva 699 fős csökkenést mutat.

¹¹ 2015. július 28.

2) Túlzsúfoltság

A fenti diagram jól szemlélteti, hogy a – korábbi – fogvatartotti létszámemelkedést, ha kisebb mértékben ugyan, de 2009 óta követte a férőhelyek bővítése. Jelenleg a telítettség 130 %-os. Ez egy átlagérték (megítélésem szerint igen magas átlagérték), amelynél egyes előzetes házakban a helyzet lényegesen kedvezőtlenebb.¹² Könnyen belátható, hogy az előzetes szakból következő bizonytalanság a jelentős túlzsúfoltsággal együtt mekkora feszültséget, tehát veszélyforrást generál.

A letöltő házak esetében is előfordul az átlagot meghaladó túlzsúfoltság, sőt néhány intézetben a telítettségi mutató még az előzetes házaknál is magasabb.¹³ Sajnálatosan ezek az értékek a börtön és fegyházakra jellemzők, ahol az elítéltek hosszú (számos esetben több évtizednyi) ítéletet töltenek. A tartós összezártság, a kis mozgástér és az intim szféra teljes hiánya könnyen robbanásig feszülő indulatokat gerjeszt.

A túlzsúfoltság csökkentését célozza a napjainkban zajló férőhely-bővítési program, illetve a közeljövőben új intézetek építése. Ezek hatása hosszútávon válik majd érezhetővé. A közeljövőben bekövetkező jelentős előrelépés 2015. augusztus

¹² Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Bv. Intézet: 143 % (2015. július 28.)

Heves Megyei Bv. Intézet: 148 % (2015. július 28.)

Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Bv. Intézet: 150 % (2015. július 28.)

¹³ Balassagyarmati Fegyház és Börtön: 156 % (2015. július 28.)

Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön: 162 % (2015. július 28.)

Kalocsai Fegyház és Börtön: 164 % (2015. július 28.)

01-től valósul meg: a Szombathelyi Országos Bv. Intézetben 396 új férőhely átadására kerül sor.

3) *Rossz munka- és életkörülmények*

Intézeteinknek mintegy a fele a XIX. század utolsó negyedében épült, és alig találunk olyan börtönt, ami ténylegesen börtönnek épült. A korabeli építészeti filozófia tükrözi az adott kor büntetési filozófiáját (tipikusan nagy légtérű zárkákat alakítottak ki, amelyek a fogvatartottak egymástól történő elszigetelését is célul tűzte ki). Az első száz év átalakításai szinte kivétel nélkül az elhelyezhető létszám emelését célozták; a higiénés körülmények javítása, a szellőzés, a szabad mozgástér kialakítása csak sokadlagos szempont volt. A rossz munka- és életkörülmények egyszerre sújtják a személyi állományt és a fogvatartottakat.

4) *Túlterheltség*

A rendkívül magas fogvatartotti létszám és túlszűfolttság miatt a „normál” szolgálatellátás is komoly fizikai és idegi megterhelést jelent. A magas fluktuáció miatt hiányzik az a munkatársi csoport, amely már elsajátította a szükséges ismereteket, és szert tett a szükséges jártasságokra; tehát képes lenne „betanítani” az új kollégákat. Sajnos még ma is jellemző, hogy a munkatársak gyors cserélődése, és ebből következően a mindenki számára kötelezőz alapképzés – aminek az időtartama örvendetes módon jelentősen megnövekedett – miatt a „fronton lévők” pihenőnapjai nehezen adhatók ki, a berendelések generális gyakorlatnak számítanak. Általános probléma még, hogy a munkatársak jelentős része életvitelszerűen nem a szolgálati hely szerinti helységben lakik. Vagy bejárások (ami napi több óra utazást is jelenthet, tehát a regenerálódásra és a családra ennyivel kevesebb idő jut), vagy hosszútávon szolgálati szálláson élnek. Ez utóbbi esetben sem alakul ki tényleges kötődésük és szociális kapcsolatuk az anyaintézethez, illetve az „ideiglenes” lakóhelyhez; szabadidejük eltöltésének minősége kérdéses; ráadásul az eredeti kapcsolati rendszerük – család, kortársak, barátok – meglazul, melynek következtében gyökértelessé válhatnak.

5) *Állomány elbizonytalanodása*

A szerzők itt arra a politikai nyomásból következő elbizonytalanodásra, illetve fenyegetettségre utalnak, ami a büntetés-végrehajtási állomány egészének katonákkal történő lecserélését helyezi kilátásba, amennyiben vélt vagy valós jogaikért hallatják hangjukat, illetve szervezkednének. Szerencsére hazánkban ez a rizikófaktor nem létezik,

6) *Romló belső biztonság*

Elsősorban a túlszűfolttságból, a fokozott biztonsági veszélyt jelentő fogvatartottak számának növekedéséből, a fogvatartotti gengék kialakulásából és megerősödés-

séből következő rizikófaktor. Legveszélyesebb megnyilvánulási formája a bandaháborúk kialakulása, illetve állandósulása.

A hazai fogvatartotti populáció rendkívül heterogén. Az ebből következő folyamatos veszélyforrást jól szemlélteti a következő néhány adat (2015. 06. 25.):

- életfogytig tartó szabadságvesztés büntetésre ítélték: 305 fő;
- tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés büntetést töltők: 49 fő;
- sorozatgyilkosok: 20 fő;
- 2014. december 31-én szabadságvesztés büntetést töltő fogvatartottak által elkövetett összes emberölés száma: 1340.

7) Fogvatartotti kategóriák keveredése

Angliában a veszélyes fogvatartottak, a szexuális bűncselekmények elkövetői, és a komoly mentális problémákkal küzdő elítéltek sok esetben közösen vannak elhelyezve. A fogvatartotti hierarchia jelentősen eltérő szintjén lévők között rendkívül gyorsan kialakulhat olyan szintű sűrlődés és ellentét („robbanóelegy”),¹⁴ ami könnyen berobbanhat, és szélsőséges folyamatokat indukálhat. A hazai szabályozás – legalábbis a jogerős elítéltek esetében – az ilyen „toxic mix” kialakulását megakadályozza.

8) Zavargások és lázadások

Ez már a következmény. (A megelőzése érdekében folyamatosan figyelni és elemezni kell a belső folyamatokat, és szükség esetén meg kell tenni a megelőző lépéseket.)

Az eredeti ábrán számozás nélküli szerepel az „elutasító börtönkörnyezet”, mint rizikófaktor, amely elsősorban a társadalmi támogatottság hiányát jelenti, a személyi állomány, illetve a szakma lenézését.

4. Veszélyeztetett csoportok

A krízisfaktorok áttekintését követően érdemes rendszerbe foglalni, hogy a börtönök hogyan és mire jelentenek/jelenthetnek veszélyt. Az elemzés megkönnyítése érdekében célszerű a következő hármas csoportosítás bevezetése: számolnunk kell (1) a börtönre, (2) a börtön közvetlen környezetére és (3) a társadalom egészére kiható veszélyforrásokkal.

(a) A börtönök működéséből eredő belső veszélyek célcsoportjai; személyi állomány, fogvatartottak, a börtönben dolgozó vállalkozások munkatársai, önkéntesek, karitatív szervezetek tagjai, látogatók és ügyvédek. Jelen alfejezetben a személyi állomány tagjait érintő néhány rendkívüli eseményt kívánok bemutatni a veszélyeztetettség mértékének szemléltetése érdekében:

¹⁴ A szerzők a „toxic mix” kifejezést használják, ami leginkább „mérgező keverék”-ként fordítható.

- 1984. október 19-én a Szegedi Fegyház és Börtönhöz tartozó, a fogvatartottakat munkáltató Alföldi Bútorgyárban R. Richárd késekkel 4 perc alatt 7 embert sebesített meg, közülük három felügyelőt megölt.
- 1988. július 06-án a Debreceni Bv. Intézetben két fogvatartott az intézeten belül túszul ejtett egy művezetőt. Az eseményt felszámolták, a túszt fegyver használatával kiszabadították, melynek során súlyos sérülések történtek.
- 1993. január 23-án a Sopronkőhidai Fegyház és Börtönben két fogvatartott túszul ejtett egy főfelügyelőt, majd elhagyták az intézetet. A túszt később elengedték, a szökevényeket fegyverhasználat nélkül elfogták.
- 1993. október 26-án a Balassagyarmati Fegyház és Börtönben három fogvatartott túszul ejtett egy körletfelügyelőt. Az eseményt felszámolták, a túszt fegyverhasználat nélkül kiszabadították, melynek során enyhe sérülések történtek.

Az elkövetők a túszszedések során minden alkalommal fenyegettek a túszoek megölésével, azonban az összehangolt és szakszerű intézkedéseknek köszönhetően egyetlen esetben sem követelt a terrorcselekmény emberi életet.

(b) A börtönök közvetlen (lakó)környezete, fogvatartotti külső munkáltatás helyszíne. A börtönök környékén élő állampolgárok leginkább a fogvatartottak látogatóitól, a frissen szabadulóktól, az esetleges szökevényektől, vagy egy börtön-lázadás letörése érdekében alkalmazásra kerülő eljárásoktól és eszközöktől féltik testi épségüket és anyagi javaikat.

Az elmúlt több mint fél évszázad alatt sajnos valóban előfordult egy ilyen tragikus esemény; 1990. augusztus 2-án a Fiatakorúak Börtöne és Fogházából (Tököl) megszökö E. Sándor fiatalkorú elítélt behatolt egy intézethez közeli családi házba és az ott tartózkodó tulajdonostól pénzt és ruhát követelt. Miután a kért dolgokat megkapta, megölte a férfit. 2003. november 27-én a Zala Megyei Bv. Intézet közvetlen környezetére hatott ki egy, a börtönön belüli rendkívüli esemény: F. Attila előzetesen letartóztatott a biztonsági elkülönítő zárkában az ágy matracát meggyújtotta. A keletkező sűrű, magas hőmérsékletű fojtó füst belélegzése következtében a fogvatartott elhalálozott. Az eseményről tudomást szerzett civil lakosság - döntően a bv. intézetben fogva tartott személyek hozzátartozói - egyre nagyobb létszámban jelentek meg az intézet főbejáratnál. Az ellenséges hangulatú tömeg létszáma folyamatosan növekedett, éjjelre elérte a kb. 100 főt. Az intézetbe érkező, ill. onnan távozó hivatalos szervek képviselőit és a személyi állomány tagjait folyamatosan támadás veszélye fenyegette.¹⁵ Az esemény szakszerű kezelését követően a tömeg elállt támadási szándékától és minden atrocitás nélkül befejezte a demonstrációt. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy a fenti esemény kizárólag a büntetés-végrehajtási dolgozókra jelentett valós veszélyt, a környéken lakókra semmilyen mértékben sem terjedt ki.

¹⁵ Kiemelés a BVOP 9-2/14/3/200 számú jelentéséből, kézirat

Tapasztalataink (és a statisztikai mutatók) szerint a börtönök környezetében élők félelmei a legalaptalanabb félelmek. Hátterében inkább a tájékozatlanság és az előítéletesség áll.

(c) A társadalom egésze. Körszállítás. A körszállítás során zajlik a fogvatartottak egyik intézetből a másikba történő átszállítása, melynek során hétfőnként a Budapesti Fegyház és Börtönbe („Gyűjtő”) érkezik valamennyi szállító jármű, majd az érintettek mozgását követően onnan fordul vissza a kiindulási helyére. Hetenként 1.300 – 1.500 fogvatartott szállítása történik országszerte. Az állampolgárok ebből a tevékenységből szinte semmit sem érzékelnek. A körszállítás rizikófaktorok között történő megemlítése mégis indokolt, hiszen egy kisközségi fogvatartott egyidejű mozgatása potenciális veszélyforrást jelent.

Megítélésem szerint a társadalmat, mint egészet érintő tényleges veszély nem egy-egy tevékenységkör végzése során jelentkezik, hanem a fogvatartottak reintegrációjának kudarca esetén merül fel. A bűnisméltés súlyos erkölcsi,- érzelmi,- pszichés,- fizikai- és anyagi sérüléseket és károkat okozhat. Ennek megelőzése, tehát az eredményes reintegráció azonban egy rendkívül összetett és „sokszereplős” folyamat, amelyen belül a börtön lényeges szerepet kap, - így a felelőssége is jelentős – azonban ha önmagára marad, akkor a kudarc nagy valószínűséggel bekövetkezik. Az érintett fogvatartott tevékeny akarata; szakmai,- és általános ismereteinek megléte és színvonala; a szabadulást követő lakhatás és munkalehetőség biztosítása, valamint a támogató emberi kapcsolatok megléte nélkülözhetetlen a sikerhez. A továbbiakban két kiemelten veszélyes rizikófaktor részletesebb elemzése következik.

5. Börtönlázadások

Fliegauf definíciója szerint „a börtönlázadás a börtönartalmak diszfunkcionális felülkerekedése esetén beinduló, egy befolyásos fogvatartotti csoport által kezdeményezett értelmetlen és elkeseredett tömeges fogvatartotti megmozdulás, ami erőszakos vagy nyílt ellenszegülés, és további társadalmi és társas hatások eredményként nyilvánul meg.”¹⁶ Sajátossága, hogy nem következik be egyik pillanatról a másikra. Vannak olyan figyelmeztető jelek, amelyeket ismernünk kell, hiszen csak ebben az esetben tudjuk megfelelően értelmezni a folyamatokat. Lofgreen (1991) és Logan (1993) számos amerikai börtönlázadás vizsgálati jegyzőkönyveit elemezve a következő prediktív faktorokat azonosította:¹⁷

¹⁶ Fliegauf, Gergely: A börtönlázadás – okok, befolyásoló tényezők, preventív stratégiák. Börtönügyi Szemle 2006/4 46.o.

¹⁷ Victor Lofgreen: A model of the dynamic power relationship between staff and inmates in a secure correctional facility. Paper presented at the Annual Meeting of the Academy of Criminal Justice Sciences, Reno, NV. 1991; Charles Logan: Criminal justice performance measures for prisons. Performance measures for the criminal justice system. Bureau of Justice Statistics, Washington D. C. 1993. Idézi: Fliegauf, Gergely: i.m.

1. A fogvatartottak etnikai hovatartozás szerint elkülönülnek. Egyre több lesz a csoportosulások közötti sűrlődés, a gengsek közötti ellentétek fokozódnak, és a konfliktusok pattanásig feszülnek.
2. A fogvatartottak kiétkézéskor sok élelmiszert vásárolnak, és ilyen módon készülnek fel az esetlegesen napokig tartó biztonsági zárásra.
3. Megnövekszik az olyan kérelmek száma, amiben a fogvatartottak másik intézetbe való szállításukat kérik.
4. A személyzet körében növekszik a betegállomány és a nyugdíjazási kérelmek aránya. Ez arra utal, hogy a személyzet számára a munka egyre komplexebb, és néha egyre ellentmondásosabb, azaz a feladatok nincsenek kellőképpen definiálva.
5. Növekszik a fegyelmi büntetések, illetve a biztonsági elkülönítésben lévő fogvatartottak száma.
6. Növekszik a személyzet megfélemlítését célzó akciók száma a fogvatartottak részéről. (A börtönlázadások előtt tapasztalható volt az Egyesült Államokban, hogy a fogvatartottak a személyzetet megfenyegették, megfélemlítették, élesen konfrontálódtak a személyzettel; ugyanakkor a személyzet „barátságosabbnak” vélt tagjait a fogvatartottak előre figyelmeztették, hogy rendkívüli esemény lesz.)
7. A lázadások előtt érezhető volt, hogy a fogvatartottak tekintete fenyegetővé vált.
8. A fogvatartottak körében bizonyos mozifilmek – egyes becslések szerint az összes mozifilm mintegy tíz százalékában a börtön valamilyen formában felbukkan – egyre népszerűbbek lesznek.
9. A fogvatartottaknál egyre több gyűlékony anyagot lehet találni, illetve – ez inkább Amerikára jellemző – geng-irodalmat.
10. A fogvatartottak és a személyzet részéről a rossz börtönkörülmények miatt egyre több panasz ékezik.
11. Az intézeten kívül civil szervezetek, aktivisták vagy ügyvédek figyelmeztető jelzéseket küldenek.
12. Szokatlanul nagyszámú levél vagy telefonhívás érkezik az intézet vezetéséhez, amelyben a fogvatartottak hozzátartozói védelmet kérnek a szeretteik számára, vagy a börtönkörülményeket sérelmezik.

A fenti jelek/jelzések helyes dekódolása elengedhetetlenül fontos, hiszen életek múlhatnak a helyes értelmezésen, majd az azt követő preventív intézkedéseken.

6. Börtönártalmak

Amíg a börtönlázadás egy egyszeri – bár a legveszélyesebb – rizikófaktor, addig a börtönártalmak hosszútávon fejtik ki káros hatásukat. Jelenlegi ismereteink alapján megállapíthatjuk, hogy börtön nem létezik börtönártalmak nélkül. Minden vo-

natkozásban egyet tudok érteni Fliegauf álláspontjával, miszerint a börtönártalmak mindazon ártalmak, amelyek a börtön diszfunkcionális működése következtében keletkeznek- vagy súlyosbodnak, és a börtön diszfunkcióinak felülkerekedését jelentik, illetve annak hatását a személyiségre. A börtönártalom az a közeg, amelyen keresztül a fogvatartott személyisége a börtönközeg negatív részével áll interakcióban.¹⁸ Mivel a börtön zárt társas közeg, mindig minden rab érintkezik a börtönártalmakkal. Ezeket a diszfunkciókat és ártalmakat nem lehet elkerülni, mert a börtönkörnyezetből adódnak, és annak esszenciális részei. Lehoczki¹⁹ hangsúlyozza továbbá, hogy a börtönártalom nem csak a fogvatartottakra hat, hanem a hozzátartozóikra, a börtön személyzetére, és azok hozzátartozóira is.

Megkülönböztetünk (1) „inherens börtönártalmakat” és (2) „klasszikus börtönártalmakat.

A Clemmer-féle²⁰ import modell szerint a fogvatartottak a külvilágból hozzák azokat a magatartás mintákat, amiket később érvényesítenek a börtönben:

- *Alacsony szocioökonómiai státusz, szegénység*, amely a börtönbe kerüléssel csak tovább romlik.
- *Alacsony végzettség*, analfabetizmus, stb.
- *Mentális deficit, értelmi fogyatékoság, pszichiátriai megbetegedések*: az ilyen fogvatartottak a börtönben speciális kezelést igényelnek. A kezelés elmaradása a kórképek rohamos romlását eredményezheti, és akár súlyos sérülésekhez is vezethet. Számuk a tapasztalat szerint egyre növekszik.
- *Családon belüli erőszak*, viktimizáció. (Ezek közül a súlyos esetekre kell gondolni.) Ennek során a bizalom hiánya, az erőszakos magatartásminták, empátianélküliség a fogvatartott jellemzője. Az ilyen fogvatartott egyrészt maga is gyakran válik bántalmazóvá, másrészt a börtönkörnyezet mintegy ismétli a bántalmazó gyermekkori környezetet. A fogvatartottak gyakran válnak a börtönben maguk is bűncselekmény áldozatává. Bizonyos fogvatartotti csoportok ennek különösen kitettek.
- *Bullying*-nak nevezzük azt, ha valaki hosszabb időn át, ismétlődően bántalmaz egy (vagy több) másik személyt, azaz szándékosan sérelmet, diszkomfort érzést okoz neki. A bántalmazás további fontos jellemzője az áldozatra irányuló ismétlődő negatív, agresszív tevékenység mellett, hogy egyenlőtlen erőviszonyok esetén áll fenn, tehát általában idősebb fiatalabbat; erősebb gyengébbet és/vagy fogyatékkal élő; a hierarchia magasabb fokán álló alacsonyabb helyzetűt bántalmaz. Általános értelemben a bullying minden egyenlőtlen erőviszonyok esetén

¹⁸ Vö: Fliegauf, Gergely: i.m. 43-56. o.

¹⁹ Lehoczki Ágnes Börtönártalmak. NKE - RTK Büntetés-végrehajtási Tanszék, kézirat, 2015.

²⁰ Donald Clemmer: The Prison Community. Holt, Reinhart and Wilson, 1958. Hasonló tartalom még: Boros János – Csetneky László: Börtönpszichológia. Egyetemi és főiskolai jegyzet. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2000.

fennálló, ismétlődően előforduló, szándékosan kellemetlen, vagy kárt okozó agresszív cselekedet a bántalmazótól az áldozat irányába.

- *Gengjelenség*, azaz a bűnözői érdekcsoportba való tartozás - társas nyomás a kriminális életvitel felé.
- *Kábítószerfogyasztás*: az intravénás kábítószer-használat, HepaC fertőzöttség és a börtönviseltség együttjárása bizonyított.
- *Institucionalizáció*: korábbi intézeti tapasztalat (árvaház, nevelőintézet, drogambulancia, kórház, elmeotthon, otthontalanság, stb.) hatása érvényesül.

Sajnálatosan számot kell vetnünk azzal a ténnyel, hogy az inherens börtönártalmak negatív irányba alakítják a börtönkörnyezetet, és a börtönben súlyosbodnak.

A klasszikus börtönártalmakról szólva, minél zártabb az intézet, és minél erősebb a retribúciós irányultság,²¹ annál erősebben érvényesülnek a börtönártalmak.

a) *Deprivációk*: a klasszikus megfosztottságok, amelyek az inkarcerációval²² együtt járnak:

- szabadságtól való megfosztottság;
- javaktól és szolgáltatásoktól való megfosztottság;
- heteroszexuális kapcsolattól való megfosztottság;
- autonómiától való megfosztottság;
- biztonságtól való megfosztottság.

b) *Prizonizáció*: két aspektusa van:

- az értékek, attitűdök, normák antiszociális irányú elmozdulása, torzulása;
- lényegében a „börtöniskola”, a börtönben a fogvatartottak újabb bűncselekmények elkövetését tanulják meg egymástól: a bűnelkövetés egyes módszereinek elsajátítása, későbbi, közösen elkövetendő bűncselekmények tervezése, szervezése. A börtön szociális közegéből nehezebb szabadulni, mint a szervezeti, avagy a funkcionális környezetből.

c) *Detrimentalizáció*: személyiségromlás, mely a börtön szociálisan izoláló hatásának következménye, és az ún. problémás fogvatartottak számára jelent börtönártalmat. A börtönök túltelítettsége is detrimentáló hatású, ugyanis a börtöngépezet nehezebben működik, és a fogvatartottak egyre nagyobb hányada válik érzékenyebbé. Ilyen esetekben a fogvatartott sok esetben nem jut hozzá a megfelelő terápiához.

d) *Mortifikáció*: az énkép devalvációja, a saját magáról alkotott kép lerombolódása, lefokozódása, a bemocskolódás érzése.

e) *Inkapacitációs ártalom*: azt jelenti, hogy a börtönbüntetés után a fogvatartott azért nem tud beilleszkedni a társadalomba, mert a börtön passzívvá teszi, és a szabadulása után passzív társadalommal találkozik. Ez a passzivitás az egykori

²¹ A büntetés megtorló, azaz bosszú jellegének túlhangsúlyozása.

²² Bebörtönzés

fogvatartottakat jelentősen marginalizálja, és ezért ismét a bűnözés felé sodorja. Pl. alacsony foglalkoztatás, börtön-hotel hatás.

- f) *Stigmatizáció*: megbélyegzés, az identitás elleni fenyegetés.
- g) *Agresszió*: a többszörösen deprivált helyzet önmagában jelentős frusztrációt, feszültséget eredményez, aminek a levezetési lehetőségei korlátozottak, így az agresszív és/vagy autoagresszív megnyilvánulások esélye megnő.
- h) *Kóros pszichés tünetek jelentkezése*: pszichovegetatív tünetek, szorongásos tünetek, önkárosítás, öngyilkosság, börtönneurózis, szexuális zavarok.

(Be)láthatjuk tehát, hogy a börtön axiomatikusan árt a fogvatartottaknak, azonban arra kell törekednünk, hogy ezeket a hatásokat lehetőség szerint csökkentsük. Ugyanakkor tudomásul kell venni, hogy a börtönártalmak – éppen a börtön totális jellegből adódóan – teljes mértékben nem küszöbölhetőek ki és jelentősen megnehezítik a reintegrációs folyamatot.

7. Összegzés

Bízom benne, hogy a börtön létéből automatikusan következő, illetve a börtön által generált veszélyforrások összegyűjtése és néhány elemének elemzése során bizonyítottam, hogy nem vagyunk kiszolgáltatottak az esetlegesen ránk leselkedő veszélyeknek. Nem szabad paranoiásan²³ viszonyulni a kérdéshez, azonban a rosszszul értelmezett nagyvonalúság, illetve a nemtörődömség szinte biztos, hogy megbosszulja magát; nagyon könnyen súlyos rendkívüli események bekövetkezéséhez vezet.

Rendkívül fontosnak tartom, hogy már az oktatás, majd később a folyamatos belső képzés során megismertessük a szakemberekkel a börtönvilág jellemzőit és az intézményrendszer működésében megbúvó rizikófaktorokat. Valamennyi munkatársunknak birtokolnia kell azokat az ismereteket, amelyek hozzájárulhatnak (1) a veszélyhelyzetek kialakulásának megelőzéséhez, (2) a meglévő szubjektív rizikófaktorok érvényesülésének csökkentéséhez, és (3) az objektív veszélyforrások minimalizálásához.

Szem előtt kell ugyanakkor tartanunk, hogy a modern börtönrendszer ezer szállal kapcsolódik a külvilághoz. Le kell rombolnunk azokat a – börtönt körülvevő – pszichés falakat, amelyek az elmúlt évszázadok során alakultak ki; meg kell mutatnunk önmagunkat, bemutatni törekvéseinket, eredményeinket és nehézségeinket. A börtönrendszer működésére vonatkozó reális ismeretek hozzájárulnak az alaptalan félelmek csökkentéséhez, majd felszámolásához.

²³ A paranoiás viselkedés alatt a túlzó és irracionális szorongást vagy félelmet értem.